

УДК 376:159.922

Березка С.В., Димова Г.П.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ГРУПИ

Анотація. У статті представлено аналіз особливостей формування толерантності у дошкільників до дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзивної групи закладу дошкільної освіти. Надано тлумачення змісту терміну «толерантність». Визначено основні підсистеми толерантності, як соціально-психологічної характеристики особистості. Аргументовано доцільність початку формування толерантності саме у дошкільному віці. Зазначено психолого-педагогічні умови формування толерантності у дошкільників в ЗДО. Розглянуто основні задачі формування толерантного ставлення дошкільників до дітей з ООП. Визначено напрями формування толерантності дошкільників з позиції педагогів, психолога, адміністрації дошкільного закладу та батьків.

Ключові слова: толерантність, дошкільники, діти з особливими освітніми потребами (ООП), інклюзивна освіта, підсистеми толерантності, психолого-педагогічні умови формування толерантності.

Berezka Sofia, Dymova Hanna
Donbass State Pedagogical University

PECULIARITIES OF FORMATION OF TOLERANCE IN PRESCHOOL CHILDREN IN THE INCLUSIVE GROUP

Summary. An important aspect in the process of implementation of inclusive education is the formation of a new government policy and a tolerant attitude of society towards people with special educational needs. The article presents the analysis of peculiarities of formation of tolerance in preschoolers towards children with special educational needs in an inclusive group of preschool institutions. This interpretation of the term "tolerance". Determined that the tolerance is a complex integrated psycho-social quality of the person. Analyzed major subsystems of tolerance as socio-psychological characteristics of personality. Namely, defined by cognitive, emotional and activity subsystem of tolerance. Convincingly the feasibility of beginning of the formation of tolerance in preschool age. Experimental data studies of the tolerance of preschoolers to children with special educational needs for major subsystems of tolerance. Provided psychological and pedagogical conditions of tolerance formation in preschool children in the institution of preschool education. The main problems of formation of tolerant attitudes of preschool children towards children with special educational needs. The directions of formation of tolerance of preschool children from the perspective of teachers, psychologist, administration of preschool institutions and parents. Defined principles of preschool children tolerant attitudes towards children with special educational needs. Noted that the objectives, content, methods and means of formation of tolerance dependent on the age characteristics and needs to match your individual psychological characteristics, leading activity and social situation of personality development of the child. Convincingly the importance of a common teaching strategy in preschool educational institutions and parents.

Keywords: tolerance, preschoolers, children with special educational needs, inclusive education, subsystems of tolerance, psychological and pedagogical conditions of forming tolerance.

Постановка проблеми. Впровадження інклюзивної освіти є оптимальною умовою забезпечення конституційних прав (ст. 53 Конституції України «Кожен має право на освіту») особистості дитини та її права на освіту (Закону України «Про освіту»: ст. 3, ст. 19, ст. 20). Сьогодні інклюзія є доступною на всіх ланках освітнього процесу (адже по всій Україні активно створюються інклюзивні групи та класи), а її впровадження спирається на теоретико-методологічні розробки провідних вітчизняних та українських науковців (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, Ю. Найда, Т. Сак, В. Синьов, Н. Софій, О. Таранченко та ін.). Про вагомість та переваги інклюзії можна говорити багато, а її позитивні аспекти та ефективний вплив на особистість має ряд емпіричних підтверджень. Разом з тим, вагомим аспектом у процесі реалізації інклюзивної освіти є формування нової державної політики та толерантного ставлення суспільства щодо людей з особливими освітніми потребами (наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912). Формування

толерантності до осіб з ООП є запорукою успішної інтеграції як інклюзії в освітніх закладах, так і самої дитини в колективі та суспільстві, основою ефективних сумісних взаємовідносин між дітьми. Проблема толерантності на сьогодні є достатньо вивченою, разом з тим, на фоні впровадження інклюзивної освіти, особливої уваги потребує формування толерантного ставлення дошкільників до дітей з особливими освітніми потребами, оскільки саме дошкільний вік є початковим та фундаментальним етапом морального розвитку особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичними та психологічними аспектами дослідження толерантності займалися Н. Атаманчук, І. Бідонько, О. Безкоровайна, Р. Валітова, Б. Варвикович, А. Вакулінська, В. Моргун, М. Оллпорт, Е. Панасенко, К. Поппер, С. Хілько, М. Хом'яков, В. Черненко, С. Яланська та ін. Виховання толерантності у рамках вивчення морально-духовних аспектів розвитку особистості дитини досліджували І. Бех, А. Богуш, О. Коберник, Л. Кононко, Т. Кравченко, К. Кру-

тій, Т. Поніманська, О. Сиротюк, О. Смирнова, Р. Овчарова та ін. Особливості становлення ціннісного ставлення дошкільників до однолітків, виховання людяності висвітлено у працях Т. Єжової, Н. Скрипник, Т. Поніманської, Ю. Приходько та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недивлячись на достатню кількість досліджень феномену толерантності у психолого-педагогічній літературі, на сьогодні малодослідженими залишаються аспекти вивчення особливостей формування толерантності дошкільників до дітей з особливими освітніми потребами в рамках інклюзивної групи.

Мета статті. Головною метою є визначення особливостей формування толерантності дошкільників до дітей з особливими освітніми потребами в рамках інклюзивної групи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні є багато визначень змісту терміну «толерантність», так, наприклад, П. Ніколсон розглядає толерантність як моральний ідеал, Б. Вульф – як здатність людини співіснувати з іншими людьми, які є відмінними від неї. О. Гусейнов, О. Реан, В. Ситаров та ін. розглядають толерантність як сформовану моральну якість, властивість особистості, умову успішної соціалізації, яка проявляється у повазі права інших на відмінність.

У Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО толерантність визначається як повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження і прояву людської індивідуальності. На нашу думку, толерантність є не лише моральною якістю людини, а складною системною, інтегральною психосоціальною характеристикою особистості.

У структурі толерантності можна визначити такі підсистеми [1]:

- когнітивна: загальна сукупність знань та уявлень людини, що характеризуються толерантною спрямованістю;
- емоційна – відносно стійкі почуття та ставлення особистості до об'єктів, які проявляються у емоційній оцінці;
- діяльнісна – спрямованість до толерантного типу соціальної поведінки, конструктивна позитивна спрямованість діяльності людини відносно об'єктів та явищ.

Толерантність не є вродженою характеристикою, вона формується у процесі виховання і навчання, для її утворення необхідним є створення спеціальних психолого-педагогічних умов та передумов вже на ранніх етапах психічного розвитку дитини.

До психолого-педагогічних умов формування толерантного ставлення у дітей дошкільного віку за Л. Феталієвою, С. Шихалієвою, С. Караєвою належать [7, с. 226]:

- формування цілісної картини світу;
- розширення та поглиблення соціальних контактів;
- урахування сенситивного періоду для формування моральних уявлень і виховання моральних якостей;
- інтенсивний розвиток психічних функцій;
- висока пізнавальна активність;
- гендерна ідентифікація;

– формування свідомого підходу до власної поведінки та поведінки інших;

– розширення досвіду спілкування дитини з дорослими та з однолітками, особливо тими, що мають особливі освітні потреби;

– створення толерантного середовища у самому колективі групи дошкільного закладу;

– підготовка вихователя ЗДО у відповідності до мети та задач толерантності;

– застосування у роботі з дітьми педагогічних технологій, спрямованих на розвиток комунікативних умінь, навиків співпраці, конструктивного поведінки у конфліктних ситуаціях, емпатії;

– співпраця вихователів, психолога, корекційного педагога та батьків у питаннях формування толерантності;

– формування поваги до різних видів відмінності іншої особистості (гендерних, етичних, фізичних, психологічних, етнічних тощо).

Саме у період дошкільного дитинства відбувається формування толерантності як свідомого прийняття поглядів, переконань, звичаїв, поведінки інших, що відрізняється від власної. Саме тому, дуже важливим є розробка дієвої та цілісної системи формування толерантності у дошкільників особливо до дітей з особливими освітніми потребами.

За дослідженнями О. Некрасової, І. Чуйкової з продіагностованих 113 дітей дошкільного віку лише 20% дошкільників були проінформовані про правила взаємодії з дітьми з ООП, намагались зрозуміти їх емоції та бажання, проявляли інтерес до взаємодії з ними, хотіли надати їм допомогу, проявляли піклування, співпереживання, з розумінням ділились іграшками, позитивно ставились до прояву різних потреб дітей з ООП; більша частина досліджуваних (65% респондентів) мали фрагментарні уявлення про дітей з ООП, були мало інформовані стосовно правил взаємодії з такими дітьми, лише частково розуміли їх емоційні бажання, лише інколи виявляли інтерес до взаємодії, але разом з тим, у них не проявлялось бажання допомагати дітям з ООП, поділитись іграшкою вони могли не за власним бажанням, а якщо попросить дорослий чи сама дитина з ООП; 15% досліджуваних виявили низький рівень толерантності до дітей з ООП, такі дошкільники взагалі не цікавились побудовою стосунків з особливими однолітками, були не готовими вступати з ними у контакт [3].

Даний експеримент свідчить про те, що вже у дошкільному віці у дитини можуть бути сформовані чіткі уявлення та певні ставлення (як позитивні, так і негативні) до однолітків з ООП. Це ще раз підтверджує той факт, що починати формування толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами необхідно ще з дошкільного віку.

У дошкільному віці формуються початкові моральні цінності, норми поведінки, формуються уявлення про вагомність людської гідності, усвідомлюється цінність власної особистості та особистості інших, виховується повага до інших, почуття солідарності і бажання співпрацювати з іншими, уміння вирішувати конфліктні ситуації ненасильницькими методами [2]. Окрім того, дошкільники мають пластичну нервову систему, вони активно пізнають різного

роду знання про оточуючий світ, знайомляться з соціальними ролями.

Саме тому, дошкільні освіти та вихованню має належати провідна роль у реалізації задач формування толерантного ставлення (Ш. Амонашвілі, Л. Виготський, О. Запорожець, Н. Подд'яков).

Одним з найважливіших завдань працівників ЗДО (вихователя, психолога, корекційного педагога, асистента вихователя, адміністрації) є навчити дітей дошкільного віку толерантно ставитись один до одного. Реалізація цього завдання вимагає не лише передачу необхідної інформації про відмінності людей у світі, про особливості дітей з ООП, про їх можливості та обмеження, про допомогу яка їм потрібна, але і необхідність сформувати у дошкільника емпатійне ставлення до оточуючих, бажання взаємодопомоги, вміння аналізувати власні вчинки та їх наслідки для інших [4]. Важливим є навчання дітей шляхам протистояння насилью, жорстокості, несправедливості, можливості стати на захист слабшого тощо.

Формування толерантності в інклюзивній групі можливе лише за умови організованої цілеспрямованої та систематичної роботи усіх учасників освітнього процесу у дошкільному закладі. Окрім того, робота має бути планомірною та з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей. Моменти формування толерантності має бути інтегрованим до всіх видів занять у дошкільному закладі (заняття по зображувальній, театралізованій діяльності, пізнавальному, мовленнєвому, фізичному розвитку, ігровій діяльності). Можливо проводити окремі заняття спрямовані на формування толерантності, такі заняття можуть бути інформативними (наприклад, як почуває себе сліпа людина, як з'явилась перша азбука для сліпих), практичними (формування за допомогою програвання казок, ігор, вправ, арт-терапії різних ролей, позицій, які допомагають сформувати комунікативні навички, ненасильницьке спілкування, емпатію до інших тощо).

Окрім того вихователь, психолог, корекційний педагог мають створити у колективі спокійну, доброзичливу, сприятливу атмосферу, самі демонструвати велику повагу до особистості дитини.

Зусилля адміністрації та педагогічного колективу на перших етапах впровадження інклюзії мають також бути спрямовані на подолання негативних соціальних установок та стереотипів по відношенню до дітей з ООП. Досягти цього можливо за допомогою проведення семінарів, ділових ігор, тренінгів для батьків з метою фор-

мування адекватного ставлення до проблем інклюзії. Особистий приклад батьків (їх справжнє ставлення до дітей з ООП) грає важливу роль у засвоєнні досвіду толерантної поведінки дитини. Без єдиної стратегії батьків та педагогів неможливо сформувати толерантність дитини. Великий вплив на формування толерантного ставлення дошкільника відіграє навіть сама атмосфера у родині, стиль взаємовідносин між батьками.

Таким чином, ми бачимо, що робота з формування толерантності має зачіпати усіх учасників освітнього процесу:

– безпосередньо самих дітей: виховання та розвиток необхідних моральних якостей, знань, уявлень та соціально-психологічних навиків комунікації та взаємодії;

– батьків: інформування з метою впливу на ставлення до дітей з ООП, їх батьків, а також, з метою впливу через батьків на моральне виховання дітей;

– педагогів: передбачає підвищення кваліфікації з метою забезпечення усіх напрямків роботи в інклюзивній групі;

Важливе значення має попередження виникнення психотравмуючих ситуацій у системі між-особистісних відносин: дитина с ООП – однолітки з нормою розвитку; батьки дитини з ООП – педагог; батьки дитини з ООП – батьки дітей з нормою розвитку. Саме тому, необхідно планомірно та системно вибудовувати роботу по формуванню толерантного ставлення між суб'єктами інклюзивної освіти [3].

Висновки і пропозиції. Отже, толерантність є складною інтегральною психосоціальною якістю особистості. Проблема толерантного ставлення є загальною, як для психологів та педагогів ЗДО, так і для батьків. Формування толерантності необхідно починати саме з дошкільного віку, коли у дитини починають формуватись моральні цінності, норми поведінки, закладається сприйняття власної та іншої особистості як самоцінності. Розвиток толерантності передбачає використання системного та цілеспрямованого підходу. Задачі, зміст, методи та способи формування толерантності залежать від вікових характеристик і мають відповідати індивідуальним психічним особливостям, провідній діяльності, соціальній ситуації розвитку особистості дитини.

Подальші наукові розвідки вбачаємо у розробці цілісної програми з формування та розвитку толерантності у дітей дошкільного віку в умовах інклюзивної групи.

Список літератури:

1. Бельдїй А.О., Волошина О.В. Формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами як соціально-педагогічна проблема. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2017. Випуск 52. С. 13–16.
2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
3. Некрасова О.А., Чуйкова І.В. Воспитание толерантности дошкольников по отношению к детям с особыми образовательными потребностями. *European research.* 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vospitanie-tolerantnosti-doshkolnikov-po-otnosheniyu-k-detyam-s-osobymi-obrazovatelnyimi-potrebnostyami> (дата звернення: 29.09.19).
4. Психологічний супровід інклюзивної освіти : метод. рекомендації / за заг. ред. А.Г. Обухівська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
5. Попова Е.В. Предпосылки и условия формирования толерантности личности на разных возрастных этапах. *Концепт.* 2015. № 3. С. 3–10.
6. Скрипник Н.І. Сучасні підходи до формування основ толерантності у дітей дошкільного віку. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_51/48.pdf (дата звернення: 29.09.19).

7. Феталиева Л.П., Шихалиева С.Х., Караева С.А. Формирование толерантности участников образовательного процесса в инклюзивном обучении начальной школы. *Инновационная наука*. 2016. № 1. С. 225–229.

References:

1. Beldij, A.O., Voloshyna, O.V. (2017). Formuvannya tolerantnosti do osib z osoblyvymy osvitnimi potrebamy yak socialno-pedagogichna problema [Formation of tolerance towards people with special educational needs as a social-pedagogical problem]. *Proceedings Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsubynsky*. Vol. 52, pp. 13–16. (in Ukrainian)
2. Bex, I.D. (2012). Osobystist u prostori duxovnoho rozvytku: [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Academic Press. (in Ukrainian)
3. Nekrasova, O.A., Chuykova, I.V. (2017). Vospitanie tolerantnosti doshkol'nikov po otnosheniyu k detyam s osobymi obrazovatel'nymi potrebnyami [Education of tolerance of preschool children with respect to children with special educational needs]. *European research*. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/vospitanie-tolerantnosti-doshkolnikov-po-otnosheniyu-k-detyam-s-osobymi-obrazovatel'nymi-potrebnyami> (accessed 29 September 2019).
4. Obuxivska, A.G. (ed.) (2017). *Psychologichnyj suprovid inklyuzyvnoyi osvity* [Psychological support of inclusive education]. Kyiv: USMC for Practical Psychology and Social Work. (in Ukrainian)
5. Popova, E.V. (2015). Predposylki i usloviya formirovaniya tolerantnosti lichnosti na raznykh vozrastnykh etapakh [Prerequisites and conditions for the formation of personality tolerance at different age stages]. *Concept*, no. 3, pp. 3–10. (in Russian)
6. Skrypnyk, N.I. (2017). Suchasni pidxody do formuvannya osnov tolerantnosti u ditej doshkilnogo viku [Modern approaches to forming the basics of tolerance in preschool children]. Available at: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_51/48.pdf (accessed 29 September 2019).
7. Fetaliyeva, L.P., Shikhalieva, S.Kh., Karaeva, S.A. (2016). Formirovanie tolerantnosti uchastnikov obrazovatel'nogo protsessa v inklyuzivnom obuchenii nachal'noy shkoly [Formation of tolerance of participants of educational process in inclusive primary school education]. *Innovative science*, no. 1, pp. 225–229. (in Russian)